

But everyone knows that the general in the objective – materialistic sense, is nothing but a popular General as a society but not just the territory of common living of ideologically separated individuals that make up the population of course the spiritual ascent must be accompanied by the realization of his primary needs but now their method of production itself requires a high culture understanding of their consumption. Especially at those artifacts which are the bases of human communications that is communism.

Key words: the people, the mentality, the state, cordocentrism, antheism, cosmism, individualism, social and cultural elite.

УДК:902.22(477.64)+069.51

МУРЗИН В.Ю.

Лауреат Державної премії України, доктор історичних наук,
професор кафедри права Мелітопольського інституту
державного та муніципального управління (м. Мелітополь, Україна)

vjmurzin@ukr.net

ШЛАЙФЕР В.Г.

засновник Музею історії зброї в м. Запоріжжі

КАМ'ЯНИЙ ЖЕРТОВНИЙ НІЖ ІЗ ЗІБРАННЯ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ЗБРОЇ В М. ЗАПОРІЖЖЯ

Анотація

В музеї історії зброї, що у м. Запоріжжя, зберігається ніж, виготовлений з діабазу (вулканічного скла) сірого кольору. За словами продавця, який доставив цей ніж в музей, він походить десь з півдня Сибіру, тобто території, яка в I тисячолітті до нашої ери була зайнята носіями сакської культури.

Навершшя руків'я прикрашено вигравірованою протомою вовка з оциреною зубастою пащею, круглими очима і трикутними вухами, і, загалом, відповідає канонам скіфо-сибірського звіриного стилю.

Якщо ніж, що публікується, є справжнім, він, безумовно, відноситься до категорії жертвних ножів, які виготовлялись з реліктових матеріалів.

Вовк – дуже чутлива та уважне тварина, яка має чудовий зір та нюх. Як відомо, вовки практично завжди виходять на полювання зграями. Кожна зграя має свою строгу ієрархічну організацію і відзначається підвищеною агресивністю.

Саме такими – агресивними, безстрашними і невлотимими повинні бути загони кочовиків, що підкорялися суворій дисципліні і необхідності беззастережно виконувати накази свого предводителя – ватажка «вовчої зграї».

Слід зазначити, що в останні роки на території сучасного Казахстану, в місцевості Ак-Кайнар разом з іншими зображеннями були виявлені зображення чоловіків у вовчих масках, які датуються або андроновськими часами, або епохою саків. Без сумніву, ці картинки відзеркалюють собою свого роду ритуал, пов'язаний з перевтіленням чоловіків-воїнів у воїна-вовка.

Підсумовуючи все сказане вище, стає ясно, що краса ритуального ножа, що використовується під час кривавих офір, протомою вовка, який не знав пощади, є цілком логічним і зрозумілим.

Ключові слова: Сакі, жертвний ніж, протома вовка, криваві офіри, воїни-вовки.

У фондах Музею історії зброї, що в м. Запоріжжя, зберігається ніж, виготовлений з обсидіану (вулканічного скла) сірого кольору.

За словами продавця, який доставив цей ніж до Музею, ця знахідка походить звідкись із південних районів Сибіру, тобто з тієї території, яка в I тис. до н.е. була зайнята носіями сакської культури. На жаль, більш точніших даних він не додав.

Ніж має клинок листоподібної форми, спинка клинка й верхня частина руків'я декоровані рядом косих рельєфних валиків. Навершшя руків'я прикрашене гравірованою протомою вовка з оциреною зубастою пащею, круглими очима й трикутними вухами, що у цілому відповідає канонам скіфо-сибірського звіриного стилю.

Загальна довжина ножа – 265 мм, довжина клинка – 165 мм, найбільша ширина клинка – 40 мм. Ширина руків'я - 33 мм. Найбільша товщина ножа – 17 мм (Рис. 1-2).

Природно, перше питання, яке виникає при публікації даного ножа, це питання про його достовірність. На наш погляд, про те, що це дійсно прадавня річ, а не підробка, свідчать три моменти: 1) ніж покритий досить товстим шаром патини; 2) фальсифікатори, зазвичай, виготовляли свої репліки за зразком уже відомих справжніх речей, іноді їх творчо переосмислюючи або стилізуючи. Найбільш яскравий приклад – історія зі знаменитою «тіарою Сайтафарна». У даному ж випадку ми маємо справу з річчю унікальною; 3) виготовляючи підробки, сучасні майстри, як правило, використовують більш коштовні матеріали, у тому числі дорогоцінні метали, а не камінь, який навряд чи здатний забезпечити високу продажну вартість виробу.

Якщо ніж, що публікується, дійсно аутентичний, він, безсумнівно, належить до категорії жертвних ножів, які виготовлялися з реліктових матеріалів.

В поховальних комплексах жертвні ножі, як правило, були присутні попарно. Так, на території Скифії виявлено шість пар таких ножів, виготовлених з реліктового металу – бронзи, серед яких найбільш відомі дві пари ножів з Реп'яховатої Могили (Ильинская 1975, С.155; Ильинская, Мозолевский, Тереножкин 1980, С. 49-51, Рис. 17, 5-8, Рис. 22-24). Уламок ще одного такого ножа (випадкова знахідка) зберігається в Київському історичному музеї (Шрамко 1965, С. 137).

Образ вовка в скіфо-сибірському мистецтві звіриного стилю по кількості зображень трохи поступається таким класичним сюжетам, як зображення оленів, котячих хижаків, грифонів або сцен терзання траводних хижаків.

Ми не будемо перераховувати всі відомі зображення вовкообразного хижака – це займе занадто багато місця. Скажемо лише, що зображення вовків, що прикрашали різні речі, насамперед – зброю, виявлені в скіфських, сарматських, сакських пам'ятках, пам'ятках Гірського Алтаю, Туви, Монголії, Ордоса (Внутрішня Монголія), а також у пам'ятках північних провінцій Китаю – Синьцзян і Ганьсу. На території Північного Китаю виявлені також предмети озброєння скіфського типу.

Існує версія, що ці інновації пов'язані із кочовиками «ді» (наприклад: Ковалев 2001, С. 124). Навряд цих номадів можна безпосередньо пов'язувати зі скіфами, але все ж таки їх приналежність до «скіфського миру» не викликає сумніву. Найімовірніше, праатьківщину кочовиків «ді» слід шукати на споконвічних територіях саків у Південному Сибіру або в Центральній Азії.

Одним з найбільш ранніх зображень цього кола є скульптурне зображення вовка на бронзовому ножі карасукської культури пізньої бронзової доби (Рис. 3), що був знайдений на території Мінусинської улоговини (Артамонов 1973, Рис. 115, б).

Як відомо, східний імпульс, частково пов'язаний з носіями карасукської культури, зіграв значну роль у формуванні кіммерійської культури на її чорногорівському етапі (кінджали мінусинського типу, стрем'яподібні вудила й трехдирчасті псалії, кіммерійські антропоморфні стели, прототипом яких послужили знамениті «оленні камені») і кіммерійського етносу (Тереножкин 1973; Членова 1975, С. 88). Треба зазначити, що чорногорівські бронзові наконечники стріл і деталі вузди настільки близькі аналогічним компонентам скіфської матеріальної культури, що деякі чорногорівські комплекси (наприклад, кіммерійське поховання в кургані Мала Цимбалка) довгий час уважалися власно скіфськими.

Виникнення в Східній Європі скіфського ранньополітичного об'єднання й формування ранньоскіфської культури, ми пов'язуємо із проникненням сюди другої хвилі протоскіфської культури з «глибин Азії» (по визначенню А.І.Тереножкина), оскільки у відмінності від західних регіонів Південної Євразії, де існувала «стерильний» новочеркаський прошарок, що розділяє в часі чорногорівські й скіфські старожитності, розвиток протоскіфської культури відбувалося на сході безупинно, починаючи з епохи пізньої бронзи (Клочко, Мурзин 1987).

Племена карасукської культури зіграли чималу роль і в формуванні сакського етносу (Пьянков 1995, С. 56).

Що стосується можливої дати ножа, що публікується, слід зазначити, що зображення протоми вовка лаконічно, позбавлене додаткових деталей і остраху «порожнього простору», що характерно для раннього етапу в розвитку зооморфного стилю. Найбільш близькою з точки зору іконографії є, мабуть, протома вовка, що приготувався до стрибка, яка вигравірована на кістяному предметі (VI ст. до н.е.) із с. Абрамовка (Рис. 4), що в Південному Приураллі (Смирнов 1976, Рис. 1, 8).

Втім, близькі по стилю зображення вовкообразного хижака відомі й у дещо пізніший час. Яскравий приклад тому – різьблене зображення протоми вовка на кістяному наконечнику нагайки (Рис. 5) з Бердянського кургану IV ст. до н.е. (Мурзін, Фіалко 1998, С. 109, Рис. 7).

Однак слід зазначити, що всі відомі нам ритуальні ножі, виявлені на території Північного Причорномор'я, датуються ранньоскіфським періодом. Усе це дозволяє нам датувати ритуальний кам'яний ніж з Музею історії зброї раннім періодом історії саків, тобто приблизно VI ст. до н.е.

Слід сказати, що вовк у тієї або іншій іпостасі зафіксований в міфології багатьох прадавніх народів. Не будемо згадувати класичний міф про засновників Рима Ромула й Рема, оскільки він виник в іншому етнокультурному середовищі, а звернемося до більш близьких паралелей.

Так, прабатьком найбільш відомого роду легендарних нартів – а нартовский епос, безсумнівно, складався під впливом міфів іраномовних кочовиків, був Уархаг (Дюмизиль 1976, С. 174, 176-177). Згідно В.І.Абаєву (Абаєв 1949, С. 187), це ім'я походить від іранського слова «*warka*» - вовк.

Не менш цікавий сюжет, що оповідає про походження знатного роду Ашина, що правив у багатьох кочових тюркських утвореннях – від об'єднання хуннів до Хазарського каганату.

Згідно з китайським літописом Таньшу, у стародавні часи існував хуннський рід Ашина. Цей рід був розбитий і винищений сусідами, але залишилася одна вагітна жінка, яка знайшла притулок в горах на північному заході Алтаю, у гірській печері. Це було вовче лігвище. Під час пологів жінка померла, а хлопчика вигодувала вовчиця, яка мала шістьох вовченят, а хлопчик був сьомим. Від цього хлопчика бере свій початок хуннський царський рід Ашина, який згодом став правлячим родом у багатьох тюркських державах, у тому числі в Першому тюркському каганаті, однією з найбільших в історії людства стародавніх держав Азії, створеною племінним об'єднанням тюрк (тюркютів) на чолі із правителями з роду Ашина, що досягла своєї найбільшої могутності наприкінці VI сторіччя.

Не випадкове зображення вовка було геральдичним символом тюрків, а також містилося на їхніх бойових прапорах.¹

Як відзначає С.Г.Кляшторный (Кляшторный 1965, С. 280-281) у тюркських мовах назва цього роду не знаходить надійного пояснення, тоді як «у якості одного з гіпотетичних прототипів імені можна виділити сакське «*asana*» — «гідний, шляхетний», відбите в агнийском, кушанском «*asam*, *asana*.»

Н.В.Полосьмак (Полосьмак 1990, С. 105) також уважає, що до складу хуннів входили європеїдні кочовики. Враховуючи час і місце формування хуннського об'єднання, такими кочовиками могли бути тільки іраномовні номади, що займали в епоху ранньої залізної доби величезні території Великого євразійського пояса степів, до Західної Монголії включно.

Особливу роль хижаків сімейства псових (у цьому випадку нас цікавлять вовки, а також їх підвид – домашні собаки) в ідеології й військових звичаях іраномовних кочовиків розглядає А.І.Іванчик на прикладі скіфського вождя епохи передньоазійських походів Ішпакає і його воїнів (Іванчик 1988).

У цьому зв'язку він, насамперед, відзначив етимологію імені проводиря скіфів - Ішпакає, що походить від іранського слова «*spaka*» – собака.

На думку цього автора, собака й вовк шанувалися іраномовними народами, особливо їх молодими воїнами, що було пов'язано з інститутом вікових класів. Молоді воїни, як правило, являли собою особливий підрозділ кочового війська й входили до складу чоловічих союзів. Найчастіше вони іменувалися «вовками» і відрізнялися жорстокістю й безстрашністю.

Згідно А.І.Іванчику, це вірогідно, мало відношення й до воїнів Ішпакає – «воїнам-псам», що билися із несамовитістю бійцівських псів.

У Геродота (Геродот, IV, 105) зафіксовані цікаві дані про неврів – північних сусідах скіфів, що жили за скіфськими звичаями. Згідно «Батькові історії», неври один раз у рік були здатні на кілька днів звертатися у вовка. Швидше за все, тут зафіксовані якісь елементи військової магії неврів, їхня здатність перетворюватися у воїнів-вовків.

Саги вікінгів, цих середньовічних кочовиків морів, також повні згадувань про безстрашних берсерках (воїнах-ведмедях) і ульфедхіннах (воїнах-вовках), які, під впливом якихось наркотичних засобів – можливо, галюциногенних грибів (згадаємо священний напій індоіранців - сома, що виготовляється з відвару червоних мухоморів) безстрашно кидалися в бій і не почували болю від отриманих ран.

Шанування прадавніми кочовиками вовка цілком зрозуміло. Вовк досить великий хижак (його вага може досягати 85 кг). Вузька й обтічна грудна клітка й сильні ноги дозволяють йому під час погоні досягати швидкості до 65 км на годину, а будова лап дозволяє йому вільно пересуватися по будь-якій поверхні, у тому числі й по глибокому снігові.

Вовк - дуже сторожка й уважна тварина, що володіє прекрасним зором і нюхом. Як відомо, вовки практично завжди виходять на полювання зграями. Кожна зграя являє собою чітку ієрархічну організацію, що відрізняється підвищеною агресивністю.

¹ Докладніше про образ вовка у ідеології в тюрко-могольському епосі див. статтю Р.С.Липець (Липець 1981).

Саме такими – агресивними, безстрашними й невлотливими повинні були бути загопи кочовиків, підлеглі строгій дисципліні й необхідності неухильного виконання наказів свого проводиря – вождя «вовчої зграї».

Слід зазначити, що в останні роки на території сучасного Казахстану, у місцевості Ак-Кайнар (<http://ru.nomad-kazakhstan.kz/2181.html>) поряд із іншими зображеннями були виявлені зображення чоловіків у вовчих масках (Рис. 6), які датуються андронівською або сакською епохою. Безсумнівно, ці малюнки відображають якийсь обряд, пов'язаний із перевтіленням чоловіка-воїна у воїна-вовка.

Усе, сказане вище, дає підстави вважати, що прикраса ритуального ножа, який застосовувався при здійсненні кривавих офір, протомою кровожерливого й не знаючого пощади вовка, є цілком логічною і зрозумілою.

Список посилань

1. Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор. – Т. 1, - М. – Л., 1949. – 602 с.
2. Артамонов М.И. Сокровища саков. – М., 1973. – 279 с.
3. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. – М., 1976. – 276 с.
4. Иванчик А.И. Воины-псы. Мужские союзы и скифские вторжения в Переднюю Азию // СЭ. – 1988. - №5. – С. 38-48.
5. Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И. Курганы VI в. до н.э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 31-63.
6. Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. – К., 1975. – 224 с.
7. Клочко В.И., Мурзин В.Ю. О взаимодействии местных и привнесенных элементов скифской культуры // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 12-19.
8. Кляшторный С.Г. Проблемы ранней истории племени тюрк (ашина) // Новое в советской археологии (МИА № 130). - М., 1965. - С. 278-281.
9. Ковалев А. Древние кочевники на границах китайских государств // Miras. – 2001. - №2.- С. 124-176.
10. Липец Р.С. «Лицо волка благословенно...» (Стадиальные изменения образа волка в тюрко-монгольском эпосе и генеалогических сказаниях) // СЭ. – 1981. - №1. – С. 121-134.
11. Мурзин В.Ю., Фіалко О.Є. Зброя з Бердянського кургану // Археологія. – 1998. - №3. – С. 103-112.
12. Полосьмак Н.В. Некоторые аналогии погребениям у деревни Даодуньцзы и проблема происхождения сюннской культуры // Китай в эпоху древности. – Новосибирск, 1990. – С. 101-107.
13. Пьянков И.В. Некоторые вопросы этнической истории древней Средней Азии // Восток – Oriens. – 1995. - №6.- С. 27-46.
14. Смирнов К.Ф. Савромато-сарматский звериный стиль // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – М., 1976. – С. 74-89.
15. Тереножкин А.И. Киммерийцы. – К., 1976. – 220 с.
16. Членова Н.Л. О связях Северо-Западного Причерноморья и Нижнего Дуная с востоком в киммерийскую эпоху // Studia Thracica. – вып. 1.- София, 1975. – С. 69-90.
17. Шрамко Б.А. Металеві знаряддя виробництва Лісостепової Скіфії (ножі) // Питання історії народів СРСР. – вип. 1 – Харків, 1965. – С. 137-152.
18. <http://ru.nomad-kazakhstan.kz/2181.html>

МУРЗИН В.Ю.

Лауреат Государственной премии Украины,
доктор исторических наук,
профессор кафедры права Мелитопольского института государственного и
муниципального управления (м. Мелитополь, Украина)
vjmurzin@ukr.net

ШЛАЙФЕР В.Г.

основатель Музея истории оружия в г. Запорожье

КАМЕННЫЙ ЖЕРТВЕННЫЙ НОЖ ИЗ СОБРАНИЯ МУЗЕЯ ИСТОРИИ ОРУЖИЯ В Г. ЗАПОРОЖЬЕ

Аннотация

В фондах Музея истории оружия, что в г. Запорожье, хранится нож, изготовленный из диабазы (вулканического стекла) серого цвета. По словам продавца, принесшего этот нож в Музей, он происходит откуда-то из южных районов Сибири, т.е. с той территории, которая в I тыс. до н.э. была занята носителями сакской культуры.

Навершие рукояти украшено гравированной протомой волка с ощеренной зубастой пастью, круглыми глазами и треугольными ушами, и, в целом, отвечает канонам скифо-сибирского звериного стиля.

Если публикуемый нож подлинный, он, несомненно, относится к категории жертвенных ножей, которые изготавливались из реликтовых материалов.

Волк – очень чуткое и внимательное животное, обладающее прекрасным зрением и обонянием. Как известно, волки практически всегда выходят на охоту стаями. Каждая стая представляет собой четкую иерархическую организацию, отличающуюся повышенной агрессивностью.

Именно такими – агрессивными, бесстрашными и неуловимыми должны были быть отряды кочевников, подчиненные строгой дисциплине и необходимости неукоснительного выполнения приказов своего предводителя – вождя «волчьей стаи».

Следует отметить, что в последние годы на территории современного Казахстана, в местности Ак-Кайнар наряду с другими изображениями были обнаружены изображения мужчин в волчьих масках, которые датируются андроновской или сакской эпохой. Несомненно, эти рисунки отображают какой-то обряд, связанный с перевоплощением мужчины воина в воина-волка.

Суммируя все, сказанное выше, отметим, что украшение публикуемого нами ритуального ножа, применявшегося при совершении кровавых жертвоприношений, протомой кровожадного и не знающего пощады волка вполне логично и не требует объяснений.

Ключевые слова: Саки, жертвенный нож, протома волка, кровавые жертвы, воины-волки.

MURZIN V.

Laureate of the State Prize of Ukraine, Doctor of historical sciences,
Professor of Melitopol' is Institute of state and regional administration
(Melitopol, Ukraine).
vjmurzin@ukr.net

SHLAYFER V.

founder of Museum of history of weapon in Zaporozhia

STONE SACRIFICIAL KNIFE FROM THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF WEAPONS IN ZAPOROZHYYE

Summary

According to the seller who gave this knife to the Museum, this thing is from somewhere in the Southern Siberia, that is the territory that was occupied by tribes of Saks in ancient times.

The blade of the knife is leaf-shaped and there are decorative oblique relief rolls on the back of the blade and the upper part of the handle. The pommel of the knife is decorated with engraved protomai of the wolf, made in the traditions of the Scythian-Siberian animal style.

Features of the iconography of the image allow us to date the knife in the VI century BC.

It should be noted that the decoration of the published ritual knife that was used in the commission of the bloody sacrifices by the protomai bloodthirsty and no mercy wolf is quite logical and explicable.

Made of diobaza sacrificial knife that is stored in the collection of the Museum of the history of weapons in Zaporozhye is introduced into scientific use in this publication.

Key words: Saki, sacrificial knife, proto-wolf, bloody victims, warrior-wolves.

Рис. 1. Ритуальний ніж з колекції Музею історії зброї в м. Запоріжжя

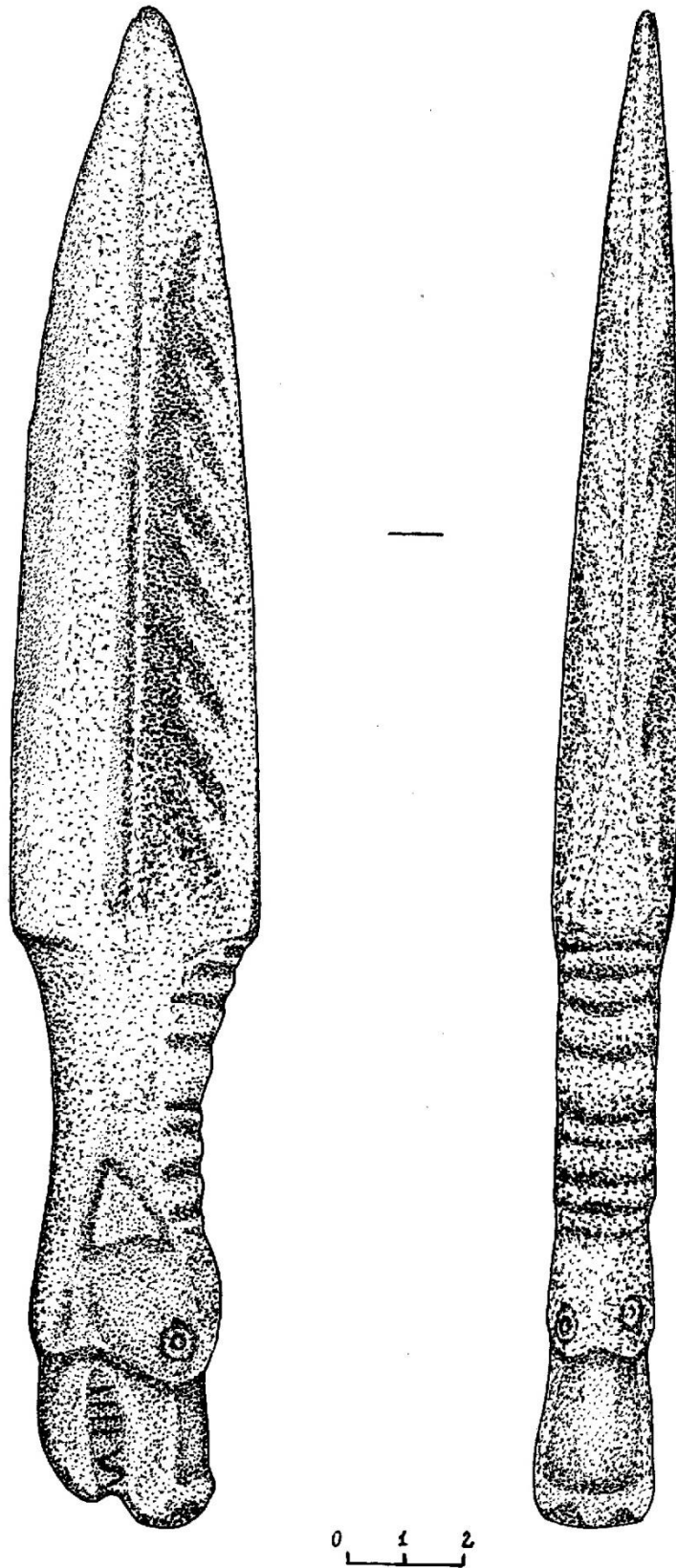

Рис. 2. Ритуальний ніж з колекції Музею історії зброї в м. Запоріжжя

Рис. 3. Карасукський кинджал з Мінусинської улоговини

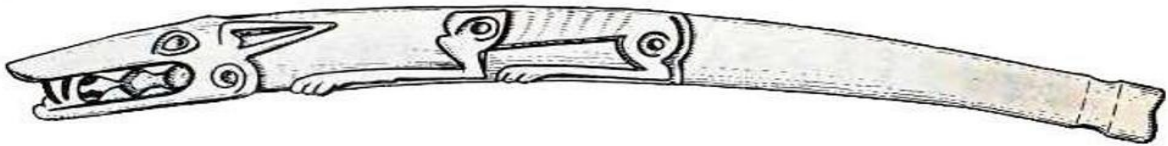

Рис. 4. Кістяний предмет з Абрамовки

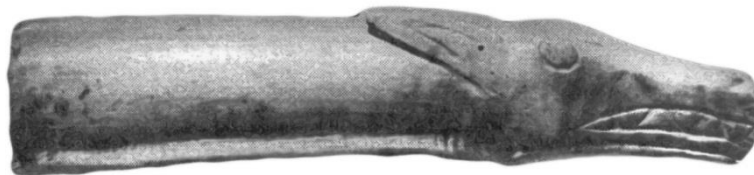

Рис. 5. Різьблена прикраса руків'я нагайки з Бердянського кургану

Рис. 6. Зображення людини-вовка на скелях Казахстану